

Megyeri-Pálffy Zoltán: Vármegyeházák a történeti Magyarországon az 1870-es közigazgatási reform után

Absztrakt: A dualizmus első éveiben a kormányzat hozzálátott a polgári közigazgatás kiépítéséhez, amelynek az alapjait az 1870. évi XLII. törvénycikk teremtette meg. E közigazgatási reform nyomán születtek meg az ún. törvényhatóságok, amelyek körében vármegyékről és törvényhatósági jogú városokról beszélhetünk. A közigazgatási szervezetrendszer változása a dualizmus korában az építészeket is új feladat elé állította. A szervezeti reformok – összefonódva a kor gazdasági és urbanisztikai fejlődésével – új és megújuló középülettípusok megjelenését hozták magukkal. Ezek között a közigazgatási rendszerrel összefüggésben a városházákat és a vármegyeházákat kell kiemelnünk. Az előbbieket magyarországi példái sok esetben felidéztek a nyugat-európai városháza-építészet irányvonalait, az utóbbiak pedig kiszolgálták a sajátosnak nevezhető magyar megyerendszer igazgatási, reprezentatív és építészeti igényeit. Mindkét épülettípus esetében a kor szelleme, a historizmus adja az építészeti kialakítás alapját. Főként neoreneszánsz, illetve neobarokk stílusú épületekkel találkozhatunk. Ugyanakkor ezek a középületek a funkciójuknak is megfeleltek, amely elsősorban a térszervezés mikéntjében nyilvánult meg. Mind a városházák, mind a vármegyeházák esetében fontos elemmé vált az épületben a közigazgatás testületi szervének, a közgyűlésnek a terme, amely épületen belüli elhelyezkedésével és belső kialakításával a reprezentációs célokat egyaránt szolgálták. Különösen érdekes lehet az építészek között Alpár Ignác, aki több megyeházát is tervezett az 1876-ban újonnan létrehozott erdélyi vármegyék számára (Segesvár, Déva, Dicsőszentmárton, Kolozsvár, Nagyenyed). Ebben a részben jogtörténeti, részben építészettörténeti, ekképp interdiszciplináris tanulmányban a közigazgatás változásának az építészetre gyakorolt hatását kívánom bemutatni néhány fontosabb, Alpár Ignác tervezte megyeháza példáján keresztül.

A közigazgatás és épületei

A közigazgatási épületek

A hatalmi ágaknak megfelelően az állami tevékenységeknek megvan a maguk épülettípusa, így a törvényhozásé a parlament (nálunk az Országgyűlés), a törvénykezésé a bíróságok és a végrehajtásé a közigazgatási épületek.⁴⁰⁰ Ez utóbbi épületkategória – *a funkciók sokaságából következően* – többféle épülettípust foglal magába. Az igazgatás szintjeinek megfelelően beszélhetünk kormányzati és minisztériumi épületekről, megyeházákról, városházákról és község-házákról.

Míg a központi végrehajtás épülettípusai elsősorban irodaházakként funkcionálnak, addig a közép és alsó szintű közigazgatás épületei a verbális alapon működő testületi munkát és a bürokratikus tevékenységet kiszolgáló tereket ötvözik. Ekképp ezeknek a közigazgatási épületeknek az építészeti kialakítása sajátos, a funkciónak megfelelő.

Az, hogy a közigazgatási tevékenységben éppen melyik elem dominál, a bürokratikus, adminisztratív, vagy a verbális, testületi, koronként eltérő, s ennek következtében egy adott időszakban épült közigazgatási épület formaalakítása is tükrözi ezeket a funkcióbeli hangsúlyokat.

Az utóbbi századokban, a polgári igazgatás létrejöttével és kiépülésével az igazgatási tevékenység is mind speciálisabbá vált, ami elsősorban az ún. papírmunka mennyiségi növekedését hozta magával. Ez a közigazgatási épületeken is visszatükröződik, hiszen ezek egyre inkább irodaházakká váltak.⁴⁰¹

Jelen téma szempontjából az az időszak emelendő ki, amikor Magyarországon is létrejött az ún. polgári közigazgatás, amely magával hozta az azt kiszolgáló építészeti terek kialakítását, a kifejezetten közigazgatási épületek megjelenését, általánossá válását.

⁴⁰⁰ Vö. KAJTÁR ISTVÁN: Architektúra a jogi kultúrtörténetben, In: *Jura*, 2002. 8. évf. 2. szám 35-44.

⁴⁰¹ Vö. CSÁGOLY FERENC: Igazgatási épületek, In: CSÁGOLY FERENC (szerk.): *Középületek*, Terc, Budapest, 2004, 438-439., 449.

A közigazgatási reformok

A dualizmus első éveiben a kormányzat hozzálátott a polgári közigazgatás kiépítéséhez, amelynek az alapjait az 1870. évi XLII. törvénycikk teremtette meg. E közigazgatási reform nyomán születtek meg az ún. törvényhatóságok, amelyek körében ekkor a vármegyék (58) mellett törvényhatósági jogú városok (25), szabad királyi városok (47), kerületek (4), vidékek (5) és székek (14) voltak a közigazgatási struktúrában.

Ez a sokszínűség a működésben inkább hátrányként jelentkezett, ezért csakhamar racionalizálásra szorult a közigazgatási szervezet. Ezt a területi racionalizációt – *hosszú előkészítés és több változat után*⁴⁰² – az 1876. évi XXXIII. törvénycikk valósította meg, illetve a kisebb kiigazításokat eszközlő 1877. évi I. törvénycikk.

Ez az 1876-os rendezés különösen érintette Erdély területét, ahol a korábbi, az 1870-es törvény után is megmaradt a székek rendszere, amelyeket immáron megyévé szerveztek.

Vármegyei székhelyek és vármegyeházák

A közigazgatási reformok, illetve a területrendezés szempontjából az válik fontossá, hogy ezek az újonnan létrejött szerveződések mikor láttak hozzá székház építéséhez.

A közigazgatási területrendezés és a székházépítés között egyértelműen látszik az összefüggés. Az újonnan létrehozott megyék hamarosan megyeház építésbe fogtak. Ezt jól mutatják a következő térképes ábrák, amelyeken a vármegyeházák építési periódusai jelennek meg.

A térképeken az látható, hogy az egyes vármegyék mikor építették fel székházukat, olyan épületet, amely kifejezetten megyeházának épült. Ezt fontos kiemelni, hiszen maguk a vármegyei funkciók korábbi, vagy más típusú épületekben is gyakorolhatók, azonban a megyei autonómia és önérzet megkívánta a székházépítést.

A vármegyékben, a nemesi vármegyék létrejöttét követően évszázadokig székhely és székház nélkül működött a megyei szervezet. A legfontosabb szervnek, a vármegyei közgyűlésnek sem volt állandó helye, gyakran az alispán lakhelyén működött a közgyűlés, illetve itt funkcionáltak a vármegyei szervek. A török korban pedig a biztonság dominált, így sok megyében csak ezután, a török kiűzését követően alakultak ki az állandó székhelyek.⁴⁰³ Ezekben a korai időkben a sok ember jelenlétével együtt járó közgyűlések helyszíne többnyire a várak nagyterme, templom, vagy alkalmas nemesi hajlék volt.⁴⁰⁴ A veszprémi megyeházáról szóló kötetben olvashatjuk, hogy a török kor előtt, a Dózsa-féle parasztháborút követően az Országgyűlés törvényt alkotott (1514. évi LVII. tc.), amely kimondta: „Minden nemesnek legyen szabad a király tudtával személyének és vagyonának megvédésére bástyákkal és sánczokkal ellátott tornyokat és erősségeket építeni és minden egyes vármegyében a nemesek közönsége javára egy várat felállítani.” Az itt nevezett várak bizonyos értelemben – a vármegyei pecsét, a levéltár, a pénztár és a zászlók itt őrzése végett – tekinthetők megyei székháznak, megyei központnak⁴⁰⁵, azonban megyeházaként nem határozhatók meg. A 18. század elején viszont egy törvény megyeházák építését rendelte el ott, ahol még ilyen nem volt, így ide datálható a „kötelező” megyeháza-építések kezdete.

⁴⁰² A 1876-os területrendezés legfontosabb előzményének a Szapáry Gyula által „a törvényhatóságok területének szabályozása és új beosztásáról” című, 1873. december 1-jén benyújtott törvényjavaslat tekintendő, amely alapos előkészítettsége ellenére a különböző csoportérdekek következtében nem került az országgyűlés elé. (l. erről többek között: CSIZMADIA ANDOR: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 147-149., illetve STIPTA ISTVÁN: A törvényhatóságok egységesítésére irányuló reformmunkálatok 1873-1874-ben, In: *Acta Iuvenum. Sectio Juridica et Politica, Series Nova, Tom. I.*, József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1976, 111-150.)

⁴⁰³ SOMFAI BALÁZS: *A veszprémi Megyeház 100 éve. 1887-1987*, Veszprém, 1987, 11-12.

⁴⁰⁴ Mint ahogy Sopron vármegye jegyzőkönyveinek leírásában is olvashatjuk. TURBULY ÉVA: *Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595-1608*, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2002, 18.

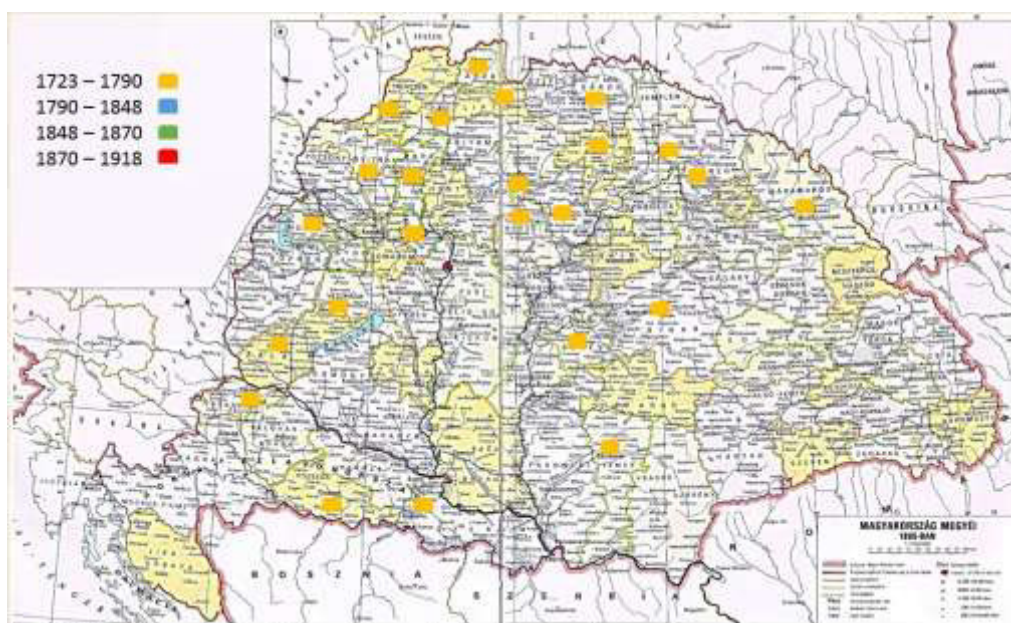
⁴⁰⁵ Vö. SOMFAI BALÁZS: i. m. 12.

Vármegyháza-építési periódusok a történeti Magyarországon 1723–1790

Az említett 18. század eleji törvény az 1723. évi LXXIII. törvénycikk volt⁴⁰⁶, amelyet követően számos megye kezdett székházépítésbe, elsősorban az ország nyugati és északi területein. (Ábra 1)

Ezt a periódust vehetjük tehát az első időszaknak a megyei székházaként új épületek építéstörténetében. Az ekkor épült megyeházákról a következő olvasható *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* című jól ismert műben: „Az e századbeli közélet nem igen adott okot nevezetesebb középületek alkotására. Az a néhány megyeház, mely akkor épült, mint például az eperjesi, az egri, a trencsényi, a balassa-gyarmati, továbbá a Langer János terve szerint 1779-ben épült kassai városház a városbeli tekintélyesebb magánépületek mértékét alig lépik túl. Mindannyi egyemeletes; kapujoknak elernyedő formájú oszlopokból álló csekély díszes sejteti, hogy az építményt a többitől meg akarták különböztetni. Az egri megyeháznak azonban kiváló érdekességű részlete a kapu felső rácsa és lépcsőjének rácsos ajtaja. E kovácsolt vasművek bizonyítják, hogy a kézművesek a Felvidék egyes helyein jelesebb képzettségűek voltak.”⁴⁰⁷

Ezek a jellegzetes barokk–késő barokk épületek, amelyek ha funkciójukat később meg is őrizték, a következő századokban – elsősorban belső tereikben – megváltoztak, a kor igényeihez igazodtak.

1. ábra: Az 1723 és 1790 közötti periódusban épült vármegyházák Magyarország 1886-os megyetérképére⁴⁰⁸ vetítve.

⁴⁰⁶ A törvény 1. §-a a következőképpen szól: „Hogy mindazok a megyék, melyeknek megyeházuk még nincsen, illet gyűléseik s törvényszékeik tartása, levéltárak s oklevelek megőrzése, a gonosztevők s foglyaik őrzése és a végrehajtások eszközlése végett, biztos és amennyire lehet, magoknak a megyebelieknek is nagyobb kényelmére, mindegyik megye közepén fekvő helyen, és (ha lehet) városokban vagy nagyobb és kiváltságos mezővárosokban szerezzenek.”

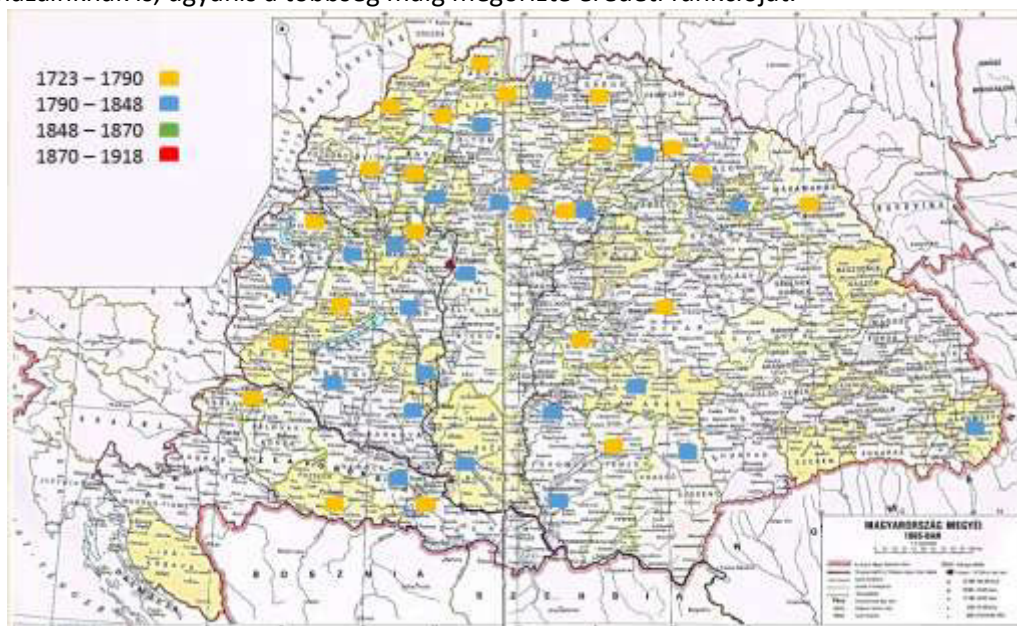
⁴⁰⁷ *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Felső-Magyarország. Építészeti emlékek Felső-Magyarországon. Pasteiner Gyulától. Rainessans, barokk és újabbkori építmények*, In: *Arcanum DVD könyvtár I.*, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2001

⁴⁰⁸ A térkép forrása: *Középkorai történelmi atlasz*, Cartographia Kft., Budapest, 1995, 62-63.

1790–1848

A következő időszak már a reformkoré⁴⁰⁹, amikor is a vármegyei önérzet, az alkotmányos védőbástyatudat egy újabb vármegye-háza-építési hullámot idézett elő. (Ábra 2) Ekkor az erdélyi területeket leszámítva (hiszen ott nem is a vármegyei igazgatás dominált) szinte országszerte épültek – a kor klasszicista stílusában – jelentős megyeházák, amelyekről Zádor Anna, *A Pesti Vármegye-háza* című könyvhöz írt előszavában a következőképpen írt: „A nemzeti öntudatnak, a Béctől függetlenül igyekvő Magyarországnak, a kialakuló polgári társadalomnak és annak céljait szolgáló közigazgatási formának jellegzetes képviselője ez a megyeháza-rendszer. De egyúttal – sok tekintetben – a réginek megőrzését, a nemesi-köznesesi uralomnak konzerválását, az elkülönülés magatartását is jelenti...”⁴¹⁰

Ezek a reformkori vármegye-házak ma is ékes példái nemcsak klasszicista építészetünknek, hanem megyeházáinknak is, ugyanis a többség máig megőrizte eredeti funkcióját.

2. ábra: Az 1790 és 1848 közötti periódusban épült vármegye-házak Magyarország 1886-os megyetérképére⁴¹¹ vetítve.

1848–1870

A közigazgatás szervezése szempontjából mindenképpen külön időszaknak tekintendő a Bach-korszak, amikor megyei autonómiáról nem is beszélhettünk.⁴¹² Ez a megyeháza építések számában is megmutatkozik. Tulajdonképpen új megyeháza ekkor nem épült, a korszakba eső évszámok építés befejezését, illetve átépítést jeleznek csupán. (Ábra 3)

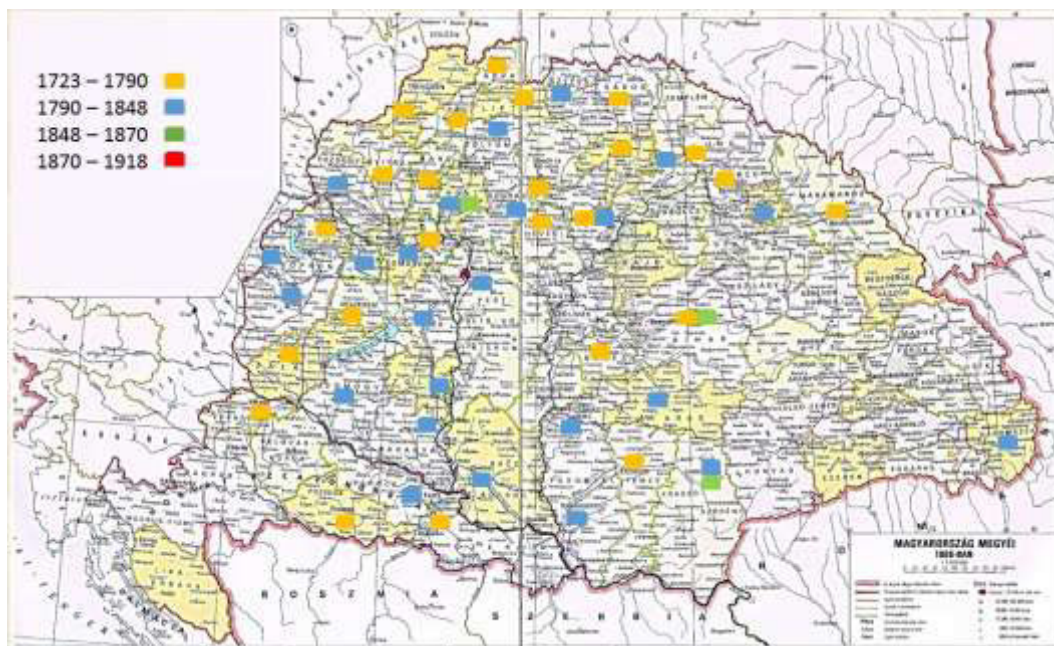
⁴⁰⁹ A korszak kezdő évszáma az 1790-es esztendő, amely alkotmánytörténeti szempontból, az 1790-91-es országgyűlés miatt tekinthető a reformkor kezdetének. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy bár II. József 1785-ben megszüntette a megyék autonómiáját (vö. CSIZMADIA ANDOR: i. m. 42.), ez az „átmeneti” periódus a megyeházák építése szempontjából sem veendő külön.

⁴¹⁰ TÓTH ANTAL: *A Pesti Vármegye-háza*, Pest Megyei Tanács, Budapest, 1990, 7.

⁴¹¹ A térkép forrása: *Középiskolai történelmi atlasz*, Cartographia Kft., Budapest, 1995, 62-63.

⁴¹² Ebben az időszakban a magyar királyságot öt kerületre osztották, amelyek élén alelnökök, más néven kerületi főispánok álltak. Ezek a kerületek 7-10 megyére oszlottak, összesen 43 megye volt az országban, amelyeket megyefőnökök vezettek. A megyéken belül a korábbi beosztásnak megfelelően járásokat alakítottak ki. Vö. CSIZMADIA ANDOR: i. m. 89-90.

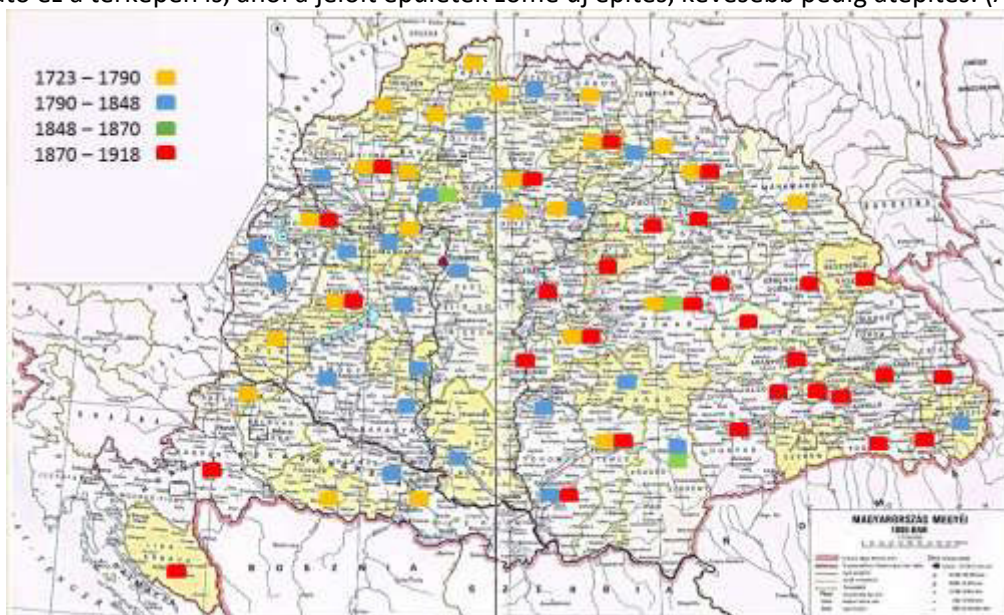

3. ábra: Az 1848 és 1870 közötti periódusban épült vármegyeházák Magyarország 1886-os megyetérképére⁴¹³ vetítve.

1870–1918

A neoabszolútizmus időszakával ellentétben a kiegyezést követően megvalósított, az 1870-es, 1876-os, 1881-es és az 1886-os évszámokkal és az ezekből az évekből származó törvényekkel leírható közigazgatási reformok a törvényhatósági rendszer racionalizálása mentén a vármegyék életében hozott változást. Az újonnan létrejött, és az új székhelyet kapott vármegyék ezt követően láttak hozzá megyeháza építéséhez. Ebben a tekintetben a legmarkánsabb reform az 1876-os volt, amely alapvetően érintette az ország közigazgatási beosztását.

Jól látható ez a térképen is, ahol a jelölt épületek zöme új építés, kevesebb pedig átépítés. (Ábra 4)

4. ábra: Az 1870 és 1918 közötti periódusban épült vármegyeházák Magyarország 1886-os megyetérképére⁴¹⁴ vetítve.

⁴¹³ A térkép forrása: *Középkolai történelmi atlasz*, Cartographia Kft., Budapest, 1995, 62-63.

⁴¹⁴ A térkép forrása: *Középkolai történelmi atlasz*, Cartographia Kft., Budapest, 1995, 62-63.

A vármegyházak

A vármegyháza mint épülettípus

A magyarországi vármegyháza mint épülettípus léte szorosan összefügg a közigazgatási rendszerrel. Nyilvánvaló, hogy – *miként a városháza a városhoz, úgy* – a megyeháza a megyéhez köthető épület, de ennyiben nem merül ki speciális jellemvonása. Igaz, tipikus közigazgatási épületről beszélünk, amelynek viszont – *mint minden más középületnek* – igazodnia kell a funkcióhoz. A megyeházák esetében ez a funkció a vármegyei feladatok ellátásának teljesítésével és az erre létrejött szervezettel áll szoros összefüggésben. Mivel a megyék mint közigazgatási és önkormányzati szerveződések hasonló funkciókat töltenek be, mint a városok, így a megyeházák mint épületek is hasonló jellegűek, mint a városházák. Éppen ezért nem meglepő, hogy a megyeházák építészeti gyökerei a városházák építészeti fejlődésében keresendők. A város igazgatási feladatait a városháza hivatali helyiségeivel szolgálta ki, míg a politikai-önkormányzati funkciót gyakorló testületi szervnek a városháza nagyterme adott otthont.⁴¹⁵ E két fontos helyiség(csoport) alapvető eleme a városházáknak, és az említett szervezeti és működési hasonlóság miatt a megyeházáknak is. „A közgyűlési termekben zajlott a megyei és az országos ügyek megvitatása, a választások, a követek utasításokkal való ellátása.”⁴¹⁶ Ezért már a nemesi vármegyék fennálltakor is alapvető fontossága volt a közgyűlés helyének, s ugyanígy később, a polgári kor törvényhatóságainál is.

A hivatal és a testület terei mellett a megyeházák sajátosságává vált a megyei elöljárók épületen belüli lakhelyének biztosítása.⁴¹⁷ A 19. század második fele közigazgatási reformjainak hozományaként az ekkor épült megyeházák többsége a főispánnak és az alispánnak, azaz a megye, a törvényhatóság első embereinek egyaránt lakással szolgált. Ez több épület esetében is az építészeti formálást is befolyásolta, mint ahogy az újonnan létrejött, és 1878-ban székházat épített Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében is, ahol „valamennyi főispán és alispán egyéni igényei, megyeszékhelyen való tartózkodásának időtartama, munkastílusa, habitusa, családi viszonyai alapján alakította ki a vármegyháza épületében az őt megillető irodákat és lakrészeket.”⁴¹⁸

A funkciók, avagy a vármegyei szervezet és az építészeti, alaprajzi kialakítás

A törvényhatósági, illetve vármegyei szervezet – *abból adódóan, hogy az 1870. évi XLII. törvénycikk 1.§-a alapján hármass feladatot látott el, azaz a törvény keretei között gyakorolta az önkormányzatot, közvetítette az állami közigazgatást és véleményt nyilváníthatott közérdekű, sőt országos ügyekben* – meglehetősen differenciált volt. Az 1870-es köztörvényhatósági törvény, majd az ezt felváltó 1886. évi XXI. törvénycikk sorolta fel a törvényhatósági szerveket, közegeket. Ezek között a korszakban egyre szélesebb jogkörrel rendelkező főispán, és a törvényhatósági valamint a közigazgatási bizottság mint testületi szervek mellett ún. belső vagy központi⁴¹⁹ és külső tisztviselőket⁴²⁰ találunk. Mivel a

⁴¹⁵ A városházák fejlődéstörténetében a tanácsterem alapvető és elsődleges elemeként jelentkeznek a városháza épületeknek. Vö. CSÁGOLY FERENC: i. m. 440-453.

⁴¹⁶ KAJTÁR ISTVÁN: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004, 50.

⁴¹⁷ A többi között Pest vármegye reformkori székháza is lakást adott az alispánnak az első emeletén. Sőt, a főlevéltárnok, az allevéltárnokok, a főszolgabírók, az alszolgabíró és a főjegyzők is rendelkeztek szállással az épületben. (TÓTH ANTAL: i. m. 48., 51.) Ugyanígy vármegyei tisztviselőknek tervezett szálláshelyet Kiss István 1886-ban a veszprémi vármegyházán belül, s éppen ezen helyiségek elhagyásával igyekeztek a költségeken faragni, de miután „Kiss István 33 megyétől gyűjtött adatokat a megyeházákról, és azt a következtetést vonta le, hogy az általa tervezett épület tartalmazza aránylag a legkevesebb lakóhelyiséget, és a köztisztviselői lakások megyeházabeli elhelyezését a veszprémi lakásviszonyok igencsak ingokolják”, a lakhelyek megmaradtak az épületben. (SOMFAI BALÁZS: i. m. 57.)

⁴¹⁸ FÜLÖP TAMÁS: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye közigazgatása és a megyeháza története 1878 és 1930 között, In: *Zounuk*, Szolnok, 2010, 319-320.

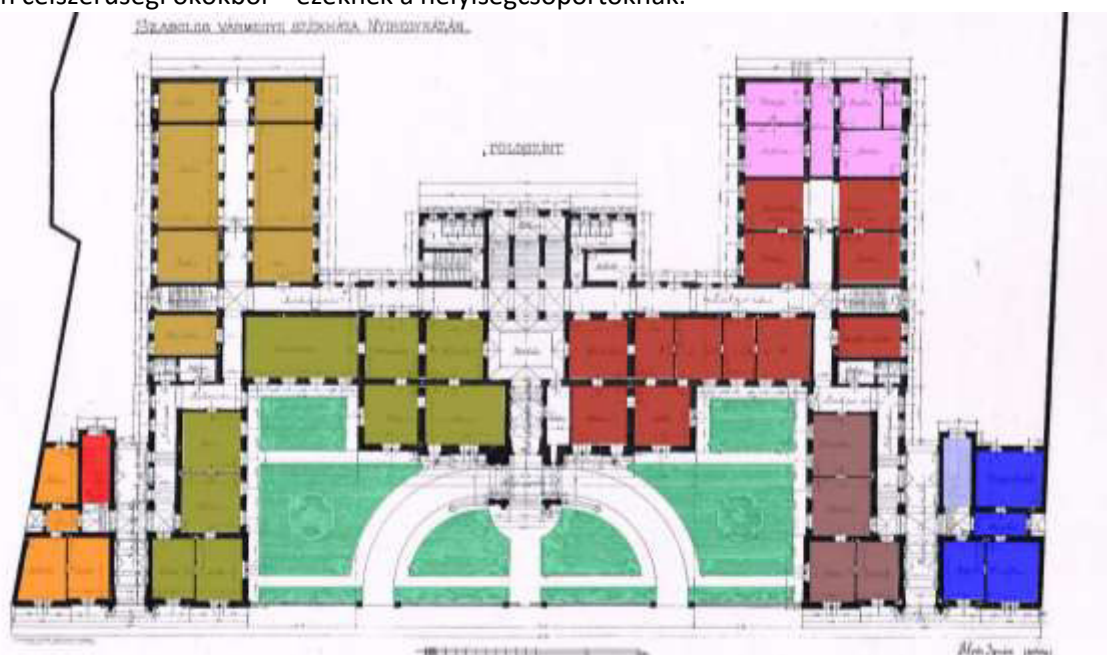
⁴¹⁹ A vármegye központi tisztviselői: alispán, főjegyző, aljegyzők, tisztii főügyész, alügyészek, árvaszéki elnök és ülnökök, főorvos, főpénztárnok, esetleg külön gyám- vagy más pénztárnok, ellenőr, főszámvevő, esetleg alszámvevők, levéltárnok, árvaszéki nyilvántartó, árvaszéki könyvvezető, állatorvos. (1886:XXI. tc. 67. §)

⁴²⁰ Kültisztviselők: főszolgabíró és szolgabíró, járási orvos, járási állatorvos, járási számvevő. (1886:XXI. tc. 67.§)

megyeháza mint épület ki kellett, hogy szolgálja a közigazgatási feladatokat, ennek az is a következménye lett, hogy a vármegyeházi helyiségkiosztás egyúttal tükrözte a vármegyei szervezetet. Jól mutatja ezt például az Alpár Ignác által tervezett, 1891–1892-ben felépült nyíregyházi vármegyeháza. A ház felépítésének ténye jelzi az időközben bekövetkezett közigazgatási változásokat is. Szabolcs vármegyét az 1870-es évek közigazgatási reformjai a kisebb területi korrekciók mellett elsősorban a székhelyváltással érintették (1876). A korábbi megyeközponttól, Nagykállótól Nyíregyháza vette át a megyeszékhely szerepet, amivel a vármegye szerveinek elhelyezése is feladattá vált. S bár már az 1870-es években megindult a küzdelem a székhelységeért, de a székházépítésre csak 1890-ben írtak ki pályázatot Nyíregyházán, amelyre mindössze három pályázat érkezett. Ezeket kisebb-nagyobb hiányosságaik miatt értékelhetetlennek találták. Ennek ellenére a pályázók között megjelenő Alpár Ignácot javasolta a belügyminiszter a szabolcsi új vármegyeháza terveinek elkészítésére.⁴²¹

Az épület tipikus Alpár-féle vármegyeházának tekintendő, amely követte a mester (jelen tanulmányban később tárgyalandó) dévai megyeházának építészeti megoldásait. Azonban ez az épület nemcsak Alpár Ignác művei, hanem az ország vármegyeházai körében is tipikusnak tekintendő annyiban mindenképp, hogy egy, a közigazgatás működését szolgáló épületről van szó, amely kortársaihoz hasonlóan mind helyiségkiosztásában, mind építészeti kialakításában jellegzetes megoldásokat mutat.

Az épület földszintjén (Ábra 5) elsősorban a vármegye olyan hivatali helyiségei kaptak helyet, amelyek mint a törvényhatóságnak az állami közigazgatás közvetítésében betöltött szerepéhez kapcsolódtak. Így itt helyezkedtek el az államépítészeti hivatal [■], a számvevőség, a pénztár [■] és az árvaszék [■] helyiségei. De a szokásoknak megfelelően itt volt a vármegye levéltára [■] is, valamint az épület gondnokának, a várnagynak a lakása [■] is, valamint a szolgabírói [■] és az ügyészi hivatal [■]. Ez a helyiségkiosztás tipikusnak tekinthető, hiszen nemcsak a nyíregyházi megyeháza földszintje, hanem az ország más ilyen épületeinek ezen szintje adott otthon – részben az ügyvitelből adódóan, részben célszerűségi okokból – ezeknek a helyiségcsoportoknak.⁴²²

5. ábra: Szabolcs vármegye székháza Nyíregyházán. Földszinti helyiségek.⁴²³

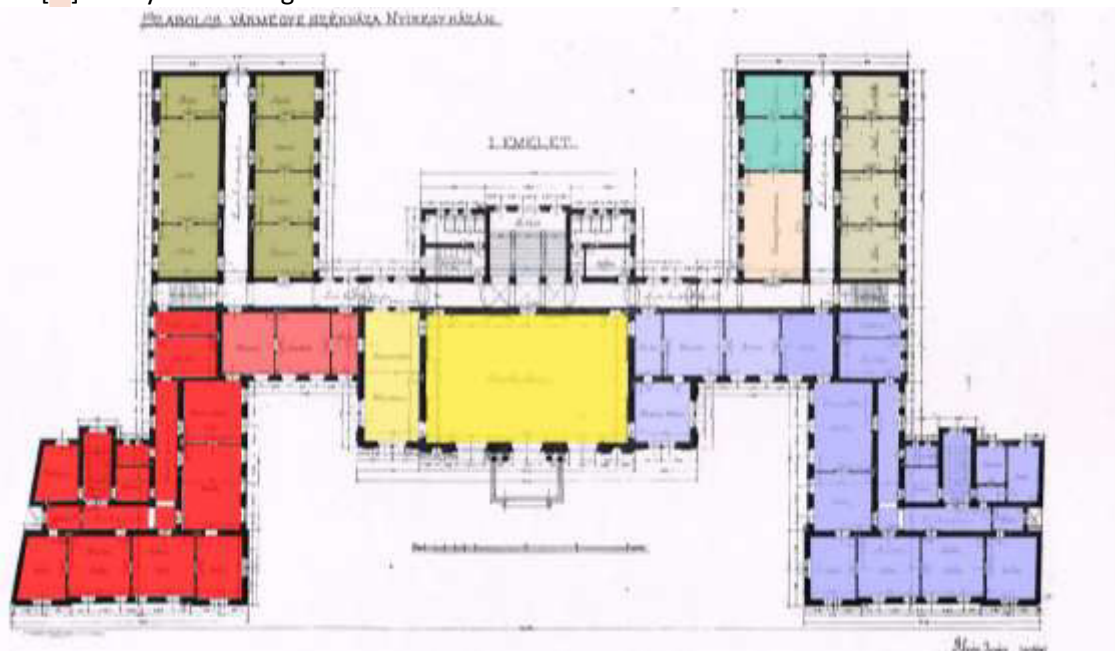
⁴²¹ Vö. ROSCH GÁBOR: *Alpár Ignác építészete*, Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2005, 103.

⁴²² Ugyanígy a veszprémi megyeháza földszintjén helyezkedett el többek között az árvaszék, a pénztári hivatal (vö. SOMFAI BALÁZS: i. m. 78.), vagy ezekhez hasonlóan a szolnoki megyeházán még a számvevőség és a levéltár (vö. FÜLÖP TAMÁS: i. m. 318.)

⁴²³ Az ábrát a szerző készítette az *Építő Ipar* 1893. évi 17. számában megjelent eredeti alaprajz felhasználásával.

A nyíregyházi épület emeleti szintje (Ábra 6) – a többi e korban épült társaihoz hasonlóan – a vármegye mint törvényhatóság önkormányzati szerepét játszó szerveinek, a főispánnak, az alispánnak és a testületi szerveknek adott helyet. Alpár Ignác vármegyeházáinál többször is előforduló karakteres módon, jól elkülöníthető az épületen és az épületben az alispáni lakás [ ] a hozzá kapcsolódó alispáni hivatali szobákkal [ ] a bal szárnyban, a főispáni lakás [ ] szintén a kapcsolódó főispáni irodákkal [ ] a jobb szárnyban, valamint a középső épületrészben kiemelten a közgyűlési terem [ ], amelynek szomszédja az alispáni szárny felől a közigazgatási bizottság ülésterme [ ]. Az emeleti szinten ezek a helyiségcsoportok a hangsúlyosak, amit az alaprajz is tükröz. Az épület hátsó szárnyaiban további hivatali helyiségekkel találkozunk, így a vármegyei jegyző [ ], az orvos szobáival [ ], illetve egyéb, fenntartott helyiségekkel [ ], sőt, ebben az épületben vármegyei múzeum [ ] elhelyezésére is gondolt a tervező.

6. ábra: Szabolcs vármegye székháza Nyíregyházán. Emeleti helyiségek.⁴²⁴

Alpár Ignác erdélyi vármegyeházái

Alpár Ignác (1855–1928) olyan magyar építészünk, akinek életművében a vármegyeházák külön csoportot képeznek, hiszen nevéhez hat ilyen épület tervezése fűződik. Ezek – a szabolcsi megyeház kivételével – Erdélyben helyezkednek el, s az 1876-ban itt kialakított vármegyék székházai lettek, amelyek megyénként, az építés sorrendjében, a szakirodalom és Alpár Ignác által készített, az *Építő Ipar* c. műszaki hetilapban megjelent leírások és rajzok felhasználásával kerülnek itt bemutatásra.

Nagy-Küküllő vármegye (Segesvár, 1886-88)

Alpár Ignác az első erdélyi vármegyeházáját az 1876-os közigazgatási reformmal létrejött Nagy-Küküllő vármegyének tervezte. A vármegye területe a korábbi erdélyi szász székekből (Kőhalom-, Segesvár-, Nagysink-, Medgyes-, Újgyeházzsék) és Felső-Fehér vármegye egy részéből állt össze.⁴²⁵

A megye 1884 nyarán hirdette meg pályázatát székházának tervezésére. A szeptember 1-jei határnapra nyolc pályamű érkezett be, amelyek közül a „Salus rei Publicae” jeligéjű, Alpár Ignác által jegyzett terv nyerte el a bírálók tetszését. Az egyhangú döntést a kivitelezésre is vonatkozó megbízás követte.⁴²⁶ Az I. díjat Alpár Ignác még mint műegyetemi tanársegéd nyerte el, így a megvalósítás komoly sikernek tekinthető. A tervezési feladat nem volt könnyű, hiszen bontás után kialakított,

⁴²⁴ Az ábrát a szerző készítette az *Építő Ipar* 1893. évi 17. számában megjelent eredeti alaprajz felhasználásával.

⁴²⁵ 1876. évi XXXIII. tc. 1. § 12. pont

⁴²⁶ Vö. HAJÓS GYÖRGY – KUBINSZKY MIHÁLY – VÁMOSSY FERENC: *Alpár Ignác élete és munkássága*, Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., Budapest, 2005, 60.

szabálytalan alakú építési területen kellett elhelyezni a leendő vármegyeházát, amelynek ennek következtében különlegességévé vált, hogy „a főhomlokzat nem a bejárat, hanem a város irányába fordul”.⁴²⁷

Az épület a vármegyei hivatali funkcióknak a földszinten és a második emelet egyik szárnyában adott helyet, s emellett főispáni lakás is épült az épület első emeletén.⁴²⁸

Az épület megjelenésében – ahogy Sisa József fogalmaz – „egyértelműen alkalmazkodni igyekezett a középkori szász város világához: homlokzatát festői részletek, meredek ívű tetőzetét kis tornyok díszítik.”⁴²⁹ (Ábra 7) Ez a neoreneszánsz formavilág ugyanakkor a kor ízlését követve, a historizmus építészeti eszközeit használva elégtette ki az egy megyeházától megkívánt reprezentációs igényeket. Az 1888-ra elkészült épület ma városházaként funkcionál, így napjainkban is a közigazgatást szolgálja.

7. ábra: A segesvári vármegyeháza homlokzata. Alpár Ignác terve (1884-85)⁴³⁰

Hunyad vármegye (Déva, 1889-90)

Hunyad vármegyét is érintette az 1876-os megyerendezés, de területét véglegesen az 1877. évi I. törvénycikk rögzítette, amely értelmében a vármegye a régi Hunyad vármegyéből, a volt Szászvárosszékből (Szászvárossal együtt), a régi Zaránd vármegye 65 községéből, Vajdahunyadból és Hétszgeből alakult meg.⁴³¹

A területrendezést követően, mintegy tíz évvel később került csak sor új vármegyeháza emelésére a megyeszékhelyen, Déván, annak ellenére, hogy a vármegye már 1878-ban megfogalmazta ezt az igényét. Az új székház építését elsősorban az indokolta, hogy a volt Zaránd vármegye levéltárát Dévára helyezték át.⁴³² 1887. július 1. volt a pályázatok benyújtásának határideje, ameddig 14 terv érkezett be. A verseny érdekessége volt, hogy az első díjas „Salus rei publicae” jeligéjű, és a második díjas „Patria” jeligéjű pályaművet is Alpár Ignác jegyezte.⁴³³

Az 1889 és 1890 között zajlott kivitelezés további terveit is Alpár készítette, s a kivitelezést az Oriold és Endstrasser cég végezte el. A többnyire kolozsvári mesterek közreműködésével elvégzett építési

⁴²⁷ ROSCH GÁBOR: i. m. 102.

⁴²⁸ Vö. HAJÓS GYÖRGY – KUBINSZKY MIHÁLY – VÁMOSSY FERENC: i. m. 60.

⁴²⁹ SISA JÓZSEF (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013, 470.

⁴³⁰ Kép forrása: ROSCH GÁBOR: i. m. 100.

⁴³¹ 1877. évi I. tc. 2. § 11. pont. Vö. továbbá: CSÁKY IMRE: *A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII-XIX. században*, Corvina, Budapest, 1995, 105.

⁴³² Hunyadvármegye székháza Déván, In: *Építő Ipar*, 1891. évf. 305-306.

⁴³³ Vö. HAJÓS GYÖRGY – KUBINSZKY MIHÁLY – VÁMOSSY FERENC: i. m. 60.

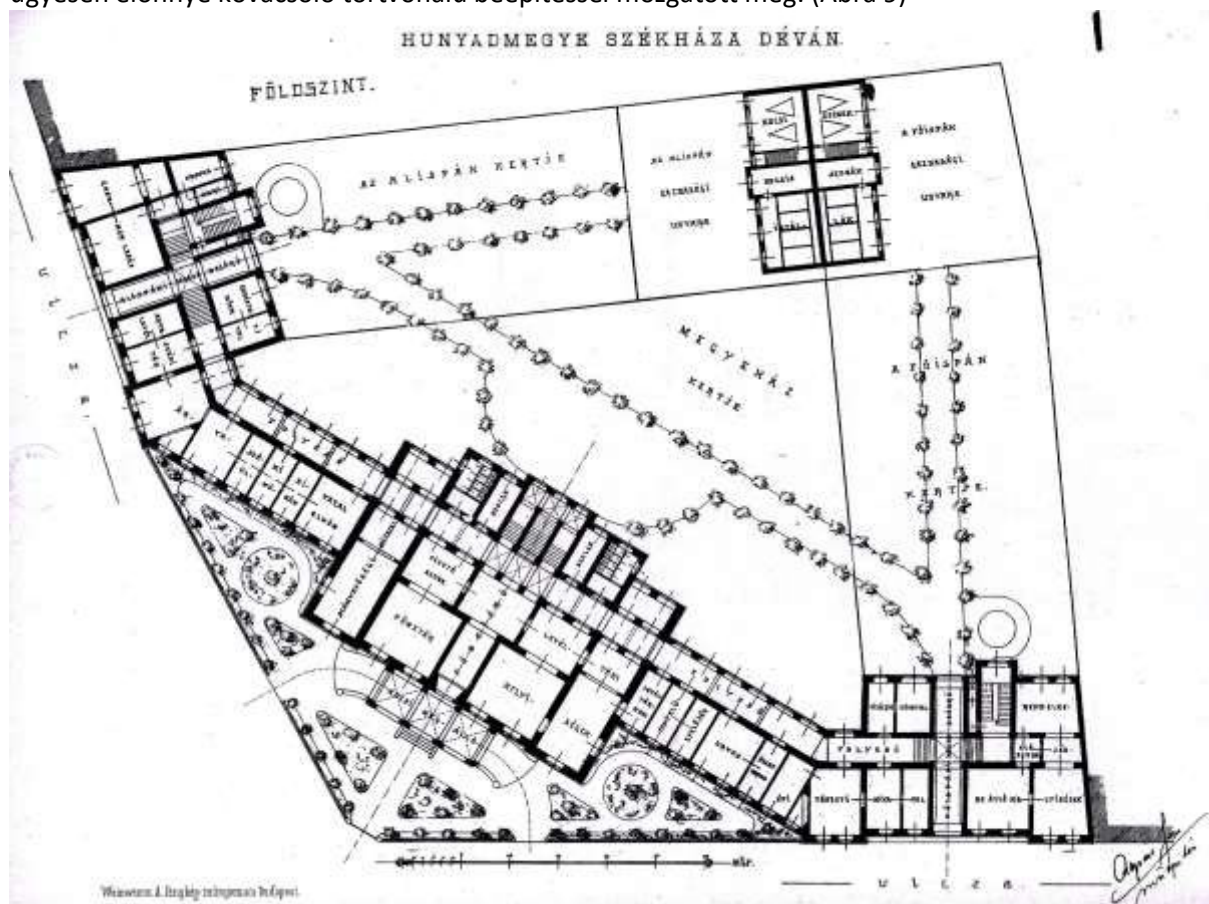
munkáknak köszönhetően egy magas színvonalú épület jött létre, amely apróbb változtatásoktól eltekintve követte Alpárnak, a belügyminiszter által preferált elsődíjas tervét.⁴³⁴

Alpár Ignác ezzel az épületével mintegy alaptípust teremtett megyeházái körében, hiszen az a hármas tagolás, amely mind az alaprajzban, mind a tömeg- és homlokzatformálásban megjelent, későbbi megyei székházain is visszaköszönt.

Ez a hármas egység egyértelműen a közigazgatási épület rendeltetéséből adódott: a hivatali helyiségek mellett a korábban kialakult gyakorlatnak megfelelően főispáni és alispáni lakrészek is helyet kaptak a házban. Láthattuk ezt a nyíregyházára tervezett szabolcsi megyeháza részletes bemutatásánál, amely épületnél előzménynek tekinthető a dévai megyeháza.

A tömegalakításban, ekképp a homlokzatképzésben is hangsúlyossá váltak ezek a rendeltetési egységek. Az épület főbejárattól balra eső szárnyában az alispáni, jobboldalán pedig a főispáni lakások helyezkedtek el az emeleti szinten. A középső épületrészben pedig a testületi szervek tereit alakította ki a tervező mind a külsőben, mind a belsőben meglehetősen reprezentatív módon. Ez a három fő funkció tulajdonképpen három pavilonként jelenik meg az épülettömegben, amelyek közül a középső, a dísztermet magába foglaló egység nagyobb belmagasságával, magasabb tetőzetével és karcsú, áttört tornyával még hangsúlyosabb lett.

A három pavilon, amelyeket oldalfolyosós „irodaszárnyak” kötnek össze, egy hosszú homlokzati síkot eredményezett (Ábra 8), amelyet Alpár tömbönkénti szélsőrizalitokkal és a telek szabálytalanság ügyesen előnyre fordító törtevonalú beépítéssel mozdított meg. (Ábra 9)

8. ábra: Hunyad vármegye székháza Déván. Földszint. Alpár Ignác terve.⁴³⁵

⁴³⁴ Vö. Hunyad vármegye székháza... 306.

⁴³⁵ Kép forrása: *Építő Ipar*, 1891. évf. 16. rajzmelléklet.

9. ábra: Hunyad vármegye székháza Déván. Földszint. Alpár Ignác terve.⁴³⁶

Kis-Küküllő vármegye (Dicsőszentmárton, 1889-90)

A Kis-Küküllő folyó mellett fekvő középkori Küküllő vármegye területét is 1876-ban⁴³⁷ illetve 1877-ben⁴³⁸ rendezték, így két község kivételével a régi Küküllő vármegyéből, hat Medgyesszékhez tartozó településből és Erzsébetvárosból alakult meg Kis-Küküllő vármegye.⁴³⁹

A vármegye 1890-ben építette fel új székházát Alpár Ignác tervei alapján. Az épület funkcionális beosztása és ebből következően tömegalakítása a dévai megyeházáét követi azzal a különbséggel, hogy itt a telek adottságainak köszönhetően derékszögű rendszerben helyezkedik el az épület. A három egység, a fő- illetve alispáni lak, valamint a középen elhelyezett hivatali helyiségek, köztük a reprezentatív közgyűlési terem az épülettömegben is jól elválik egymástól. A tetőzet külön érdekessége a sarokkroalítok manzárdtetői és pislogó ablakai, amelyek mozgalmassá teszik a tetősíkot.⁴⁴⁰ (Ábra 10) Ez a neoreneszánsz ízlésű mozgalmasság már a segesvári vármegyeházán is megjelent.

⁴³⁶ Kép forrása: *Építő Ipar*, 1891. évf. 15. rajzmelléklet.

⁴³⁷ 1876. évi XXXIII. tc. 1. § 9. pont

⁴³⁸ 1877. évi I. tc. 2. § 9. pont

⁴³⁹ Vö. CSÁKY IMRE: i. m. 107.

⁴⁴⁰ Vö. ROSCH GÁBOR: i. m. 103.

10. ábra: Dicsőszentmárton Megyeháza.⁴⁴¹

Szabolcs vármegye (Nyíregyháza, 1891-92)

Szabolcs vármegye földrajzi értelemben a vizsgáldás területén kívül esik, ellenben székháza az Alpár Ignác tervezte vármegyeházák közé tartozván helyet kell, hogy kapjon az itt tárgyalt erdélyi társai között.

Alpár a jól bevált recept alapján tervezte meg az új székházat, amely követte a Déván és Dicsőszentmártonban már alkalmazott hármas felosztást, így a ház mind alaprajzi elrendezésébe, mind tömegébe és homlokzatalakításában tükrözte ezt, mint ahogy ezt láthattuk a megyeháza mint épülettípus bemutatásánál. (Ábra 11)

11. ábra: Szabolcs vármegye székháza Nyíregyházán.⁴⁴²

Kolozs vármegye (Kolozsvár, 1897)

A középkorban már kialakult Kolozs vármegyét sem hagyta érintetlenül az 1876-os reform. Területét véglegesen az 1877. évi I. törvénycikk korrigálta, aminek következtében 9 község kivételével a régi Kolozs megye területe, a régi Doboka megye 33 községe és Kolozsvár tartozott hozzá.⁴⁴³

A vármegye székháza eltér az Alpár Ignác által tervezett addigi megyeházáktól. Ennek oka többek között a helyszínben kereshető, hiszen egy, a város főterétől több saroknyira elhelyezkedő,

⁴⁴¹ Korabeli képeslap részlete. Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs (0129733), László Géza kiadása Dicsőszentmárton, 27 046 b, *Hungaricana Képeslapok* – <http://postcards.hungaricana.hu/hu/36921/> (letöltés ideje: 2015.05.23.)

⁴⁴² Kép forrása: *Építő Ipar*, 1893. 18. szám, 34. rajzmelléklet.

⁴⁴³ Vö. CSÁKY IMRE: i. m. 108.

szabálytalan formájú telken épült fel 1897-re a megyeháza. A szomszédjaihoz tűzfalal csatlakozó épületet a vármegyeházáknál szokatlan, de a városháza-építészetben hagyománnyal rendelkező torony emeli ki környezetéből. Ez az óratorony – hasonlóan Alpár Ignác ekkoriban készült városházterveihez – az épülettömb sarkára került⁴⁴⁴, amivel különös hangsúllyal emeli ki a házat az utcában. (Ábra 12) A főként barokk elemeket felvonultató formálás a stílusválasztás ellenére mértéktartónak mondható, s inkább ünnepélyes megjelenést kölcsönöz az épület külsejének és belsejének egyaránt.⁴⁴⁵

12. ábra: Kolozsvár. Vármegyeháza.⁴⁴⁶

Alsó-Fehér vármegye (Nagyenyed, 1898)

Alsó-Fehér vármegye területét is az 1877. évi I. törvénycikk rendezte véglegesen, amely így az addigi Alsó-Fehér vármegyéből (kivéve máshova csatolt 24 községet), Gyulafehérvárból, Abrudbányából és Vízaknából állt.⁴⁴⁷

Az Alpár-féle eddigi vármegyeház-munkáktól eltérően a nagyenyedi feladat nem új tervezését, hanem meglévő megyeháza részbeni átalakítását illetve bővítését kívánta meg. Az ezen munkálatok mentén átalakított régi épületszárnyban találtak helyet a hivatali funkciók, így a földszinten a gyakorlatnak megfelelően a számvevőség és a pénztár, az árvaszék helyiségei, valamint a levéltár. A további hivatali helyiségek, a mérnöki, az orvosi, az al- és főjegyzői, valamint az al- és főispáni irodák mellett nyomda kapott helyet az emeleten. Az alaprajzi beosztásnál irányadó elvként az szolgált, hogy „a vármegyei hivatalok helyiségei egymás mellett úgy legyenek elhelyezve, hogy kényelmesen hozzájuk lehessen férni, s hogy az érintkezés köztük könnyen lehetővé tétessék” – írta Alpár Ignác az Építő Iparban megjelent tervismertetőjében.⁴⁴⁸ Ez a szerkesztés nem jelentett mást, mint hogy egy tengelyre felfűzve sorolta az irodahelyiségeket, amelyek egymásba nyíltak, és csak az utcai szárny

⁴⁴⁴ Az 1893-as győri pályaművén és a későbbi, 1903-as pécsi tervén sem a városháza középtengelyébe helyezte a tornyot.

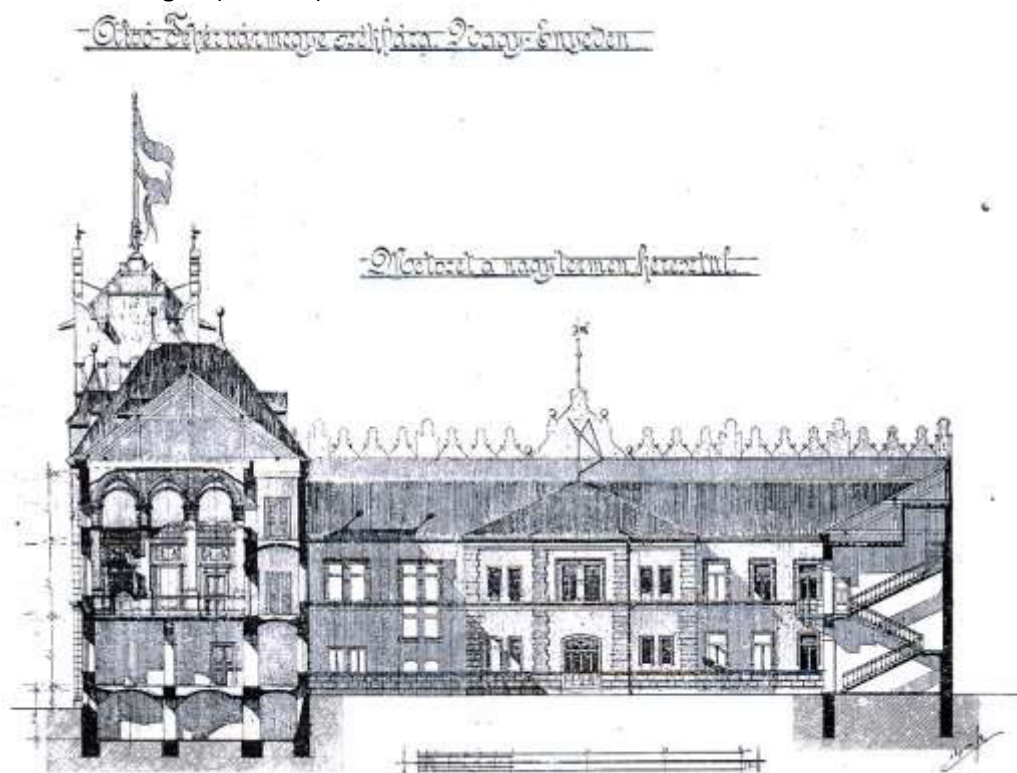
⁴⁴⁵ Vö. ROSCH GÁBOR: i. m. 105.

⁴⁴⁶ Korabeli képeslap. Forrás: Országos Széchényi Könyvtár. *Hungaricana Képeslapok* – <http://postcards.hungaricana.hu/hu/208653/> (letöltés ideje: 2015.05.23.)

⁴⁴⁷ Vö. CSÁKY IMRE: i. m. 80.

⁴⁴⁸ ALPÁR IGNÁC: Terv-ismertetés, az Alsó-Fehérvármegyében, Nagy-Enyeden építendő vármegyeház tervéhez, In: *Építő Ipar*, 1893. évf. 2.

irodasora mögött húzódott oldalfolyosó. Az idézett elv viszont szerencsésebben érvényesült az újonnan emelt szárnyban, ugyanis itt kapott helyet az emeleten a közgyűlési nagyterem és a közigazgatási bizottság ülésterme, amelyek az oldalszárny külön, az utcáról nyíló lépcsőházzal bírtak, s így lehetővé vált, hogy „a nagyterem, a vármegyei hivatalszolgálat akadályoztatása nélkül, más ünnepélyes célokra is felhasználható legyen”.⁴⁴⁹ Az új szárny testületi termei két emelet magasságúak voltak szemben a régi szárny egyemeletnyi magasságával. (Ábra 13) Ez a homlokzatképzésben jelentett nehezebb feladatot, amelyet egy felvidéki pártázatos homlokzat kialakításával oldott meg Alpár, s ezzel egyúttal az épülettömeg hossz és magasság arányát is szépen javította. A kolozsvári megyeházához hasonlóan itt is torony került az épület sarkára, amely követte a homlokzat formavilágát. (Ábra 14)

13. ábra: Alsó-Fehér vármegye székháza Nagy-Enyeden. Metszet a nagyterem keresztül. Alpár Ignác terve.⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ ALPÁR IGNÁC: i. m. 2.

⁴⁵⁰ Forrás: *Építő Ipar*, 1898. évf. 11.

14. ábra: Alsó-Fehér vármegye székháza.⁴⁵¹

Összefoglalás

A közigazgatás szervezeti, valamint az állam közigazgatási-területi beosztásának változásai sajátos hatással vannak az építészetre. E hatás evidenciája fakad abból, hogy a közigazgatás, mint minden (állami) tevékenység fizikai teret igényel, amelyet az építészet alakít ki számára. A 19. század építészei a társadalom, a gazdaság, a politika és ezekkel összefüggésben az állam rohamos fejlődése következtében új feladatokkal találták szemben magukat, amelyekre viszonylag rövid idő alatt kellett megoldást találni. Talán ebben is kereshető a 19. századi építészet azon sajátossága, hogy új funkcióknak új teret alkotott, de régi köntösbe bújtatta őket. Ez a régi köntös az épületek megjelenési formája, a homlokzati, illetve belsőépítészeti kialakítása, amelyet a művészettörténet a különböző historikus formák mentén tipizál. A stílusjegyek azonosítása egy olyan vetülete az építészet és jog szerteágazó kapcsolatrendszerének, amelyet e tanulmány legfeljebb csak felületesen érintett akkor, amikor egy-egy bemutatott épület stílusára utalt. Ezzel szemben – legalábbis a szerzői szándék arra terjedt ki, hogy – a közigazgatás mint állami tevékenység és az építészet viszonyrendszerébe engedjen bepillantást megvizsgálva azt, hogy az előbbi reformjai hogyan hatottak az utóbbi alakulására.

Ezt a kölcsönhatást olyan alapvető ténytényeségekben lehet észre venni, mint az igazgatási szervezet egyre differenciáltabbá válásának térhasználata, vagy a területrendezés következtében beálló új szervezeti egységek alapvető székházigénye.

Az a természetes fejlődés tehát, amely során a vármegyei szervezet növekedése, szakszerűbbé válása megyeház építését kívánta meg (illetve követelte meg az állami beavatkozást, a törvényi szabályozás következtében), vármegyeházak építéséhez vezetett. A közigazgatási reformok és a megyeházépítés ok-okozati kapcsolatát egyrészt a bemutatott periodizáció támasztja alá, másrészt pedig az épületek kialakítása. Az itt érintett megyeházak – miként valamennyi (köz)épület – elsősorban alaprajzi megoldásaikban jól tükrözik a szervezetet, amely szorosan összefügg a gyakorolt funkcióval.

⁴⁵¹ Korabeli képeslap részlete. Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs (0156908) Kiadja Grünfeld Dávid, Nagyenyed. *Hungaricana Képeslapok* – <http://postcards.hungaricana.hu/hu/64096/> (letöltés ideje: 2015.05.23.)

Visszaulva a fentiekre, ebben az értelemben jelentkeztek az új feladatok az építészek számára, hiszen a befoglaló forma, a megyeháza egésze a városházafejlődés folyamányaként már nem volt újdonság. Talán Alpár Ignác utolsóként tárgyalt épülete, a nagyenyedi vármegyeháza bővítése fedi fel ezt a fejlődésből fakadó építészeti programot leginkább. Alsó-Fehér vármegye nem teljesen új vármegyeként jött létre 1876–77-ben, viszont a törvényhatósággá válása 1870-ben, majd az időközben bekövetkező közigazgatási reformok elvezettek oda, hogy a vármegye lépéseket tegyen egy nagyobb székház építése felé. Csak két évtizeddel később fejezték be a megyeházát, amely átépítésével, leginkább a törvényhatósági bizottság (közgyűlés) és a közigazgatási bizottság a bővítés részeként felépült új szárnyban való elhelyezésével szépen és szimbolikusan jelezte a régi (nemesi) vármegye és az új vármegye (törvényhatóság) közötti, az időközben bekövetkezett politikai, közigazgatási változásból fakadó különbséget.

Referenciák

(Jog- és építészettörténeti témában)

- [1] Megyeri-Pálffy Zoltán: Kaszárnyától a Campusig. A Kassai úti laktanya története In: *Interdiszciplinaritás a régió kutatásban III.*, szerk.: Bartha Ákos – Szálkai Tamás, Debrecen, 2013, 93-117.
- [2] Megyeri-Pálffy Zoltán: A debreceni Magyar Királyi Törvényszék egykori épülete In: *Interdiszciplinaritás a régió kutatásban IV.*, szerk.: Bartha Ákos – Szálkai Tamás, Debrecen, 2014, 31-46.
- [3] Megyeri-Pálffy Zoltán: *Igazságügyi építkezések Debrecenben* c. előadás, Jogszolgáltatás Debrecenben – Kiállítás és konferencia – Debrecen, 2014. szeptember 17.
- [4] Megyeri-Pálffy Zoltán: *A debreceni Királyi Járásbíróság épülete 1929-1944* c. előadás, *Interdiszciplinaritás a régió kutatásban – F fiatal kutatók nemzetközi konferenciája V.* – Debrecen, 2014. november 20.